

Kristofor Stay nad odrom Ivana Natalija Aletina u Dubrovniku

I. Okolnosti u kojima je nastao govor

Svećenik Kristofor Stay (1719-1777), izdanak ugledne obitelji dubrovačkih pučana, ubraja se među najbolje klasične filologe Dubrovnika iz 18. stoljeća. Kao latinski govornik i privatni profesor grčkog jezika, uživao je ugled u rodnom gradu kao i u Rimu, gdje je proveo veći dio životnog vijeka.¹ Isticao se članstvom uglednog književnog kruga, kojega je u Dubrovniku bio okupio plemić Marin Sorgo, poznavalac povijesti, prava i filozofije. Među ostalima tu su još bili i odvjetnik, latinski pjesnik i ljubitelj matematike Marko Bassegli, pravnik i latinist Antun Sorgo, govornik, državnik i također latinski pjesnik Frano Ragnina, grecist i pjesnik Savin Zamagna, liječnik i ljubitelj književnosti Mato Bratis, te braća Benedikt i Kristofor Stay.² Smatra se da je upravo Benedikt uputio mladeg brata Kristofora u studij književnosti, filozofije i matematike, započet u rodnom gradu pod okriljem dubrovačkog Kolegija Družbe Isusove, a dovršen u Rimu.

Poznavao je više jezika i glazbu, a osobito je bio cijenjen njegov književni ukus. Otišao je iz Dubrovnika kako bi se pridružio bratu Benediktu u Rimu. Osobito se zanimao za Benediktov rad na Descartesovoj i Newtonovoj filozofiji, te je vlastitim redcima uveličao izdanja njegovih stihova, poprativši ih estetičkim ogledima u obliku poslanice bratu, koji su tako i objavljeni u izdanjima Benediktovih prirodnofilozofskih epova.³ Neko vrijeme zamjenjivao je Benedikta kao dubrovački diplomatski predstavnik pri Sv. Stolicu, pa se njegova pisma čuvaju i danas u Državnom arhivu u Dubrovniku. Među drugim diplomatskim izvještajima koje je Kristofor Stay slao iz Rima u Dubrovnik našlo se i pismo od 27. travnja 1773. godine, gdje upozorava svoju vladu na govorkanja o predstojećem papinom istupu protiv Isusovačkog reda, što bi moglo dovesti i do njegova ukidanja.⁴

¹ Sebastijan Slade, *Fasti Litterario-Ragusini. Dubrovačka književna kronika*, ur. i prev. Pavao Knezović, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001: 181. Citiranim podacima urednik izdanja dopunio je Sladin tekst.

² Francesco Maria Appendini, *Notizie storico-critiche sulle Antichità, Storia e Letteratura de' Ragusini*, sv. II, Ragusa: dalle stampe di Antonio Martecchini, 1803: 161.

³ Ivica Martinović, »Kristo Stay (Christophorus Maria Stay)«, u *Leksikon hrvatskih pisaca*, ur. Dunja Fališevac, Krešimir Nemeč i Darko Novaković, Zagreb: Školska knjiga, 2000: 668-669.

⁴ *Acta Sanctae Mariae Maioris*, 18. stoljeće, svežanj XIII, dokument br. 1645, Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD).

Tada poznati Castruccio Bonamici (1710-1767), latinist, povjesničar i vojni stručnjak rodom iz Luce, koji je napustio Rimsku Kuriju da bi se kasnije proslavio u službi kralja Karla Burbonskog,⁵ nije se ustezao prozvati ga filozofom i najistančanijim pjesnikom.⁶ Ta zapažanja stoje u skladu sa spoznajom o Kristoforu Stayu kao uglednom teoretičaru estetike, koji je pripadao, zajedno s Ruderom Boškovićem, Rajmundom Kunićem, Bernardom Zamagnom i svojim starijim bratom Benediktom, slavnoj petorici Dubrovčana okupljenih tada u rimskome neoklasicističkom krugu.⁷ Iako slabije poznat od ostalih velikana, Kristofor Stay nije se među njima našao tek zbog istog mjesta rođenja. Njegovo je djelo pod naslovom *De poesi didascalica dialogus*, odnosno "Dijalog o didaktičnom pjesništvu", ocijenjeno "najcjelovitijim traktatom neoklasicističke doktrine u Hrvata".⁸ Taj traktat mlađega Staya nalazi se u knjizi njegova starijeg brata Benedikta *Philosophiae recentioris versibus traditae*, u trećem svesku tiskanom 1792. godine u Rimu,⁹ a donedavno je bio lišen primjerene pozornosti.

Njegove biografije, nažalost, nema na stranicama djela *Bibliotheca Ragusina*, pouzdanog i vrlo iscrpnog vodiča kroz prošlost grada sv. Vlaha, napisanog u obliku biografija uglednih Dubrovčana i stranaca koji su s ovim gradom bili povezani. Čini se da su dva razloga zašto pero dominikanca Serafina Marije Cerve (1686-1759), najplodnijeg dubrovačkog povjesničara iz vremena drevne Republike, nije ispisalo poneku stranicu u počast imenu Kristofora Staya. U vrijeme kad je Cerva pisao to djelo, krajem tridesetih i na samom početku četrdesetih godina 18. stoljeća, bio je on tek dvadesetogodišnji mladić. Njegove sposobnosti još je zastirao veo budućnosti, a uz to mladi Stay nije bio ni jedan od Cervinih učenika, iako se školovao u Dubrovniku. U protivnom bi Cerva vjerojatno pronašao za njega mjesta, kao što je postupio sa svojom brojnom subraćom, pa i s nekim mladim redovnicima koje je osobno odgojio u Dominikanskom samostanu u Dubrovniku. Drugi razlog zašto u *Bibliotheca Ragusina* nema spomena o Kristoforu Stayu je činjenica da je Cerva nerado pisao o svojim suvremenicima, pa je tako i Benediktu Stayu, uglednom filozofu, svećeniku, pjesniku i dugogodišnjem diplomatskom predstavniku Dubrovačke Republike u Rimu i papinskom tajniku, posvećena tek jedna stranica.¹⁰

⁵ *Biografia universale antica e moderna*, vol. VIII, Venezia 1823: 312-313.

⁶ F. Appendini, *Notizie storico-critiche*, sv. II: 166.

⁷ Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata. Istraživanja i studije*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1986: 109. Također Ljerka Schiffler, *Vetera et nova. Hrvatska filozofija u europskom obzoru*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2004: 304.

⁸ Z. Posavac, *Estetika u Hrvata*: 134.

⁹ Tim se djelom pobliže bavio u novije vrijeme Z. Posavac, *Estetika u Hrvata*: 125.

¹⁰ Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur. Dubrovačka biblioteka u kojoj se prikazuju dubrovački pisci, njihova djela i spisi*, ur. Stjepan Kراسić, sv. I, JAZU, Zagreb 1975: 167-8.

Međutim, Cerva u svojoj zbirci biografija nije zaobišao državnog tajnika Republike, svog suvremenika Iva Natalija Aletina (1670-1743). Njegova erudicija bila je vrlo cijenjena, a tome su pridonijele i obiteljske veze, jer mu je supruga bila sestra benediktinca Anselma Bandurija, čuvenog bizantologa i numizmatičara, počasnog glavnog knjižničara medicijske Laurenziane u Firenci i povjesničara na dvoru francuskog kralja Louisa XIV (1643-1714).¹¹ Isticao se u državnoj službi, kao dugogodišnji glavni tajnik Kancelarije, ali i radom u dubrovačkoj *Akademiji ispraznih*, u kojoj je zajedno s isusovcem Đurom Matijaševićem smatran za najznačajnijeg člana.¹² Nažalost, njihovi zajednički naponi na izradi Akademijina latinsko-talijansko-hrvatskog rječnika u suradnji s Ivanom Bonom početkom 18. stoljeća nisu bili okrunjeni uspjehom,¹³ a na to se osvrnuo i Serafin Cerva u biografijama Đura Matijaševića i Ivana Aletina, pišući kako je Aletin "bio jedan od trojice, kojima je početkom ovog stoljeća Akademija ispraznih povjerila pisanje hrvatskoga rječnika i prihvatio se te dužnosti zajedno sa svećenikom Đurom Matijaševićem i plemićem Ivanom Bonom, kojima smo se prije bavili."¹⁴

Postojao je i osobni razlog zašto se Cerva više pozabavio Aletinom, a skriven je u činjenici da su blisko surađivali na profesionalnom planu. Za potrebe Cervina znanstvenog rada na prošlosti Dubrovnik Aletin je, kao tajnik Republike, nabavljao drevne arhivske spise, koji su inače bili teško dostupni. Kako bi se dostojno odužio svom suradniku, Cerva je napravio iznimku od svog pravila da zaobilazi suvremenike pišući biografije Dubrovčana, ili da ih prikazuje krajnje sažeto. Ivanu Aletinu posvetio je približno dvije stranice u djelu *Bibliotheca Ragusina*. Na prvome mjestu među Cervinim zapažanjima o štovanom i uglednom sugrađaninu nalazi se veličanje njegove učenosti. Pripisuje mu poznavanje numizmatike, povijesti, latinskog i talijanskog jezika i ističe kako se zajedno sa svećenikom Đurom Matijaševićem i plemićem Ivanom Bonom prihvatio rada na "Ilirskom rječniku" dubrovačke Akademije ispraznih, ali taj je posao, iz Cervi nepoznata razloga, bio prekinut.

Zanimljivi su i podaci o Aletinovu karakteru: "Čovjek je nesumnjivo takav, kakav treba biti onaj kojemu se ispravno i sigurno mogu povjeriti državni poslovi. Toliko je pošten, da se nitko ne bi nadao, niti bi se usudio nadati, da će

¹¹ Iscrpne podatke o Bandurijevu životu i znanstvenom radu prikupio je već Serafin Cerva u *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 88-95.

¹² Mirko Deanović, »Odrzi talijanske akademije »deglj Arcadi« preko Jadrana. Svršetak I. dijela«, Rad JAZU 250, Zagreb 1935: 24-25.

¹³ Mirko Deanović, »Odrzi talijanske akademije »deglj Arcadi« preko Jadrana«, Rad JAZU 248, Zagreb 1933: 33 i ponovo 56-57.

¹⁴ ...unus ex tribus fuit, cui huius initio seculi Otiosorum academia Illyricum Lexicon describendum mandaverat eamque provinciam una cum Georgio Matthaevi sacerdote et Ioanne Bona, viro patritio, de quibus supra egimus, aggressus est... S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II: 236.

dobiti od njega iskvarenu i izobličenu ispravu, ili pak u njoj neku riječ dodanu zbog naklonosti prema strankama. Toliko je šutljiv, da nikad nije otkrio tajne i ono što se mora prešutjeti svakome. Toliko je marljiv, da njegov rad nikad nije uzmanjkao u državnim službama. Toliko je vješt, da u svom umu i u duši obuhvaća javna prava, odredbe predaka, sve običaje domovine od samoga iskona. Napokon, toliko je razborit, da sve plemiće štuje jednakom snishodljivošću, svima je jednako sklon, te nitko nije posumnjao da je čovjek sklon strančarenju. Ovo su, doduše, iskazi najveće pohvale, ali strani našoj navadi.¹⁵

Opisane su vrline doista morale krasiti čovjeka koji je godinama na vrlo odgovornom položaju državnog tajnika opravdavao ukazano povjerenje vlasti Republike, a pritom je u gradu sv. Vlaha bio skromnog, doseljeničkog i pučkog podrijetla. Naime, poznato je da se Aletinov otac, Nikola Ivanović, nekoć trgovac podrijetlom iz Banata, doselio u Dubrovnik nedugo prije sinova rođenja. Ivan je poslije za svoje prezime izabrao majčino, Natali, kojemu je dodao i pridjevnik Aletin, kako bi se razlikovalo od istoimenog plemićkog roda. Njegov ugled potvrđen je i članstvom u dvije najprestižnije bratovštine koje su okupljale dubrovačke pučane, i to u bratovštini Sv. Antuna ili antuninima, te bratovštini Sv. Lazara ili lazarinima. Od 1708. godine do smrti vršio je dužnost tajnika Dubrovačke Republike.¹⁶

Cerva je smatrao potrebnim osvrnuti se izravno na njihovu suradnju, koja ga je nadahnula za sljedeće dojmove: "Što se pak nas tiče, to je čovjek dosjetljiv, učen i izuzetno načitan, toliko da bih se usudio slobodno ustvrditi kako su mu malobrojni ravni. Vješt je i drevnim povijestima i događajima novoga vremena, tako da na cijelom svijetu nema naroda čije on ne poznaje prilike, običaje i sudbine."¹⁷ Naposljetku, Aletina dragocjena zbirka umjetnina osobito je privukla Cervinu pozornost: "Napokon, ne smije se prešutjeti ni to da ima značajnu zbirku, u koju svakodnevno odlaže rijetkosti, izuzetne i neuobičajene, svakovr-

¹⁵ *Vir plane talis est, qualem oportet esse, cui recte ac tuto credi possint publica negotia; tantae fidei, ut corruptam depravatamque syngrapham aut in iis verbum aliquod, studio partis adiectum, nemo obtinere speraverit, nemo sperare auserit; tantae taciturnitatis, ut arcana et reticenda nulli mortalium per ipsum unquam suboluerint; sedulitatis tantae, ut nunquam eius opera in publicis ministeriis fuerit desiderata; tantae peritiae, ut iura publica, maiorum instituta, consuetudines patrias omnes ab ipsa origine scientia animoque complectatur; tantae denique prudentiae, ut viros patrios omnes pari observantia colat, omnibus aequo studiosus sit, nec ulli in factiosi hominis suspicionem veniat. Hae sunt summae quidem laudis argumenta, sed ab instituto nostro aliena.* S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II: 235.

¹⁶ Žarko Muljačić, »O Petru Franu Aletinu (1768-1836)«, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, god. VIII-IX, Dubrovnik 1962: 621-632. Biografske podatke o Ivu Aletinu i njegovu sinu Antunu iznose se na str. 622-3.

¹⁷ *Quod ad nos attinet, ingeniosus vir est, eruditus et egregie litteratus, ut paucos habere pares libere affirmare audeam. Cum veteres, tum recentis memoriae historias calleat, ut nulla sit in universo terrarum orbe natio, cuius ipse fortunas, mores, vices ignoret.* S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II: 236.

sne koje stvaraju more ili zemlja, djela nastala iz prirode ili umještva, prikupljena odasvud, što bi s pravom nazvao dragocjenim namještajem učenosti."¹⁸

Upravo iz tog "namještaja učenosti" potekao je kasniji vrlo vrijedan muzej, koji je postao predmetom spora između Senata Republike i Aletinovih potomaka krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Oko dragocjene zbirke obitelji Aletina izbio je tada čak i diplomatski sukob između Papinske države i Dubrovačke Republike, jer je kardinal Consalvi u svojstvu državnog tajnika Sv. Stolice tvrdio da je Ivanov unuk, a Antunov sin, Petar Aletin, prešao na teritorij Papinske države po savjetu u očevoj oporuci, prenijevši pritom i svoj muzej, knjižnicu i vrijedne predmete.¹⁹ Dakle, skladni odnosi između vlasti Republike i obitelji Natali Aletin nisu trajali duže od dva naraštaja, a činjenica da je Antun Aletin u tajnom dodatku vlastite oporuke savjetovao sinu da odseli u Italiju govori kako se već on bio donekle udaljio od gledišta svoga oca Ivana, koji je Republici bio sve podredio.

Ivanova oporuka, pak, nije zabilježena u arhivskom fondu *Testamenta Notariae* Državnog arhiva u Dubrovniku, što čudi. Po svemu sudeći, smrt ga je iznenadila i nije stigao zapisati svoju posljednju volju. U suvremenom "Ljetopisu dubrovačkoga kolegija Družbe Isusove" naveden je datum 27. siječnja 1743. godine kad je preminuo "tajnik Republike, gospodin Ivan Natali Aletin, pošto je na navedenoj službi proveo trideset godina".²⁰ Čini se da ovim izvorom valja popraviti dosad uobičajeno datiranje Aletinove smrti danom 26. siječnja 1743. Pokopan je u crkvi sv. Dominika 29. siječnja,²¹ a tom prilikom su održana tri javna posmrtna govora u njegovu čast. Govornici su bili isusovac Amerigo Mini, magistar, potom Aletinov suradnik iz *Akademije ispraznih*, latinist Vice Petrović (1677-1754), te napokon osobni prijatelj i poštovalac, mladi Kristofor Stay. U "Ljetopisu dubrovačkoga kolegija" s ponosom se ističe da je Mini istupio na poziv državnih vlasti te je njegov posmrtni govor u uobičajenoj nazočnosti nadbiskupa i kneza izazvao pljesak i pohvalu, a govorniku je darovana i "lijepa

¹⁸ *Nec id demum silentio praetereundum, quod tablinum habet insigne, in quo res raras, exquisitas, non vulgares, quascunque vel mare vel tellus producit, cum naturae, tum artis opera undique conquisita in dies reponit, quod pretiosam eruditionis suppellectilem merito dixeris.* S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II: 236.

¹⁹ Ž. Muljačić, "O Petru Franu Aletinu (1768-1836)": 624.

²⁰ *Alli 27 Gen.o morì il segretario della Republica Sig. Gio. Natale Aleti, vissuto in detto officio per anni 30. Vidjeti Ljetopis dubrovačkoga kolegija. Chronicon Collegii Ragusini 1559-1764. O stopedesetoj obljetnici smrti njegova najslavnijeg đaka Rudera Boškovića 1787-1937 izdao Miroslav Vanino, D.I., u Fontes et studia. Vrela i prinosi. Zbornik za povijest Isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima, ur. Miroslav Vanino, D.I., Sarajevo: Nova tiskara, 1937: 79.*

²¹ Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, sv. II, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1987: 88.

zdjela kave".²² Minijevo govorničko umijeće posvjedočeno je iste godine kad su njega, u nedostatku propovjednika za korizmene propovijedi, pozvali da u katedrali propovijeda na Veliki Četvrtak. Ta večernja propovijed ponovo je bila topla pozdravljena, a vlasti su mu poklonile "vina i ribe".²³

Dok je Vice Petrović u svom govoru u čast pokojnika osobito naglasio Aletino novo aktivno članstvo u dubrovačkoj *Akademiji ispraznih*,²⁴ Kristofor Stay zadržavao se na nekoliko osobnih zapažanja koja plijene pozornost, iako Aletinove aktivnosti u *Akademiji* nije uopće spomenuo. Zanimljivo je da su kasnije sklopljene i rodbinske veze između obitelji Stay i Aletin, budući da se mlađa sestra latinista Benedikta i Kristofora Staya, Ana Marija Stay, u svom drugom braku udala početkom ožujka 1764. godine za Antuna Natalija Aletina, sina Ivana Aletina i njegova nasljednika na položaju tajnika Republike, kojemu je to također bio drugi brak.²⁵ Naglasivši prijateljske i profesionalne veze s Ivanom Aletinom, koji mu je u mladosti bio svojevrсни mentor i čije je savjete pozorno slušao, Kristofor Stay nesumnjivo je iskreno osjećao osobni gubitak zbog Aletinove smrti, a pritom je želio dokazati da je s pravom uživao njegovo povjerenje za života i da je bio dostojan učenik. Zato se i ovaj govor održao kao ogledni primjerak latinske retorike u Dubrovniku 18. stoljeća, kad uz dominaciju pjesništva dolaze do izražaja i vrsni prozni radovi.

II. Vanjski uzori i unutarnja struktura govora

Iz ovog dobro poznatog, ali dosad neobjavljenog govora izranjaju sličice autorove vjernosti Ciceronovu izrazu, koja je previše dosljedna, pa graniči i s izravnim oponašanjem. Budući da su Stayu bile tek dvadeset i četiri godine kad se ovom prilikom obratio svojoj publici, razumljivo je da je nastojao svoje misli zaodjenuti retoričkim plaštom prokušanog autoriteta. Početna fraza *Si mea vestrumque omnium vota valuissent, auditores amplissimi...* izravno podsjeća na najčuvenijeg govornika starog Rima, s tom razlikom što su ovdje navedeni *auditores amplissimi* kojima se Stay obraća, a ne *patres conscripti* kao sinonim za senatore antičkog Rima. Štoviše, okupljenim se uglednicima poslije čak

²² ...*fu invitato dal Publico il maestro della Prima Americo Mini per l'orazione Latina funebre, che fece con molto plauso e gradimento alla presenza del Arcivescovo e Principe (secondo il solito) il dì 29 detto nella chiesa di S. Domenico dove fu subito sepolto il defonto. I deputati del funerale regalarono il Maestro di un bel bacile di caffè.* Ljetopis dubrovačkog kolegija: 79.

²³ *In mancanza del predicatore della Quaresima in Duomo, fu invitato il Masetro della Prima scuola Americo Mini a supplire per la predica della Passione nel Giovedì Santo di sera, qual predica fatta da esso fu molto gradita, regalato dal Publico di vini e di pesce.* Ljetopis dubrovačkog kolegija: 79.

²⁴ M. Deanović, »Odrazi talijanske akademije »degli Arcadi« preko Jadrana. Svršetak I. dije-la«: 25.

²⁵ Ernest Katić, *Genealogija dubrovačkih gragjana*, Dubrovnik 1935, str. 4 i 326, iz Rukopisne ostavštine Ernesta Katića, DAD. Također Ž. Muljačić, »O Petru Franu Aletinu«: 623.

obraća i izrazom *Optimates*. Slijedi klasične korake u gradnji svog govora, uobičajena početna forma *captatio benevolentiae*, traženje naklonosti kod slušateljstva, prepoznaje se kroz Stayevo priznavanje duboke tronutosti kojom je pogođen zbog smrti bliskog prijatelja i nekadašnjeg učitelja. Ističe da se ponešto oporavlja od bola tek prisjećajući se svoje dužnosti na zajedničkom ispraćaju te ne želeći iznevjeriti prijatelja s kojim se svakodnevno susretao i od kojega je mnogo naučio. Ovako doznajemo više i o ranim godinama mladog Staya, koji je svoje temeljno obrazovanje u rodnom gradu dopunjavao čestim susretima s učenim Aletinom.

Međutim, ove napomene osobne naravi predstavljaju tek dodatak za govor izgrađen na čvrstom političkom temelju, želeći prvenstveno naglasiti gubitak cijele zajednice zbog odlaska tako zaslužnog člana. Temeljna misao koja se naslućuje u tekstu upravo je veličanje političke zajednice. Na prvom je mjestu domovina, a za njom slijede građani, te se naglašava da je prava vrijednost državnog službenika u tome da koristi svojim sugrađanima. Izabравši klasične primjere da bi ilustrirao svoju poruku, Platonovu "Državu" i Ksenofontov opis Kira Mlađeg, upozorio je na idealne Aletinove vrijednosti, a ujedno je diskretno skrenuo pozornost na vlastito poznavanje antičkih grčkih autora. Na ove veze suptilno upućuje i navodeći poznatu misao da su ljudi rođeni ne za same sebe, već za domovinu i za druge, odnosno *...cum meminerunt se patriae atque suis, non sibi tantum esse natos*. Isti je izraz prenio Ciceron u raspravi *De finibus bonorum et malorum*, prisjećajući se Platonova pisma Arhiti: *ut ad Archytam scripsit Plato, non sibi se soli natum meminerit, sed patriae, sed suis, ut perexigua pars ipsi reliquatur*.²⁶ Iako je Kristofor Stay bio poznati grecist, čini se da je ovaj navod posudio iz Ciceronova teksta, a ne iz Platonova izvornika. Ka tom zaključku vodi i činjenica da se Ciceron dotiče iste misli i u sudskom govoru,²⁷ a njegovo je ranije spomenuto djelo *De finibus bonorum et malorum* bilo rado čitano u dubrovačkim znanstvenim i kulturnim krugovima 18. stoljeća. Tako je, primjerice, i povjesničar Serafin Cerva njime obrazlagao neka teorijska gledišta o predmetu svoga rada, tvrdeći da povijest kao znanstvena disciplina pripada kategoriji dobrog, a nju je definirao Ciceron u navedenoj raspravi.²⁸

²⁶ "...kako je Platon napisao za Arhitu, sjetio se da nije rođen za samog sebe, već za domovinu i za svoje, da bi sićušan dio ostavio sebi." *M. Tulli Ciceronis De finibus bonorum et malorum*: II, XIV, 45.

²⁷ *...qui mihi non tibi, sed patriae natus esse videris.* *M. Tulli Ciceronis Pro L. Murena oratio*: XXXVIII, 83.

²⁸ *Boni nomine appellari ait Tullius "Vel id quod est natura appetendum, aut quod prodest, aut quod iuvat, aut quod libet."* (cit. *De finibus*, III.). *At historia, sicut summae in se ipsa dignitatis est et suaapte natura appetenda, necnon magna in legentium animis voluptatis, ita maxime esse censetur ad vitae usum profectumque utilitatis.* Seraphinus Maria Cerva, *Sacra Metropolis Ragusina*, sv. I., Knjižnica Dominikanskog samostana u Dubrovniku, rukopis br. 35-IV-14: III.

Nije se samo ovom prilikom Stay poslužio ostavštinom prvaka rimskoga govornišva. Konac svog govora ukrasio je poticajem uglednom slušateljstvu neka ublaži bol izazvan smrću Ivana Aletina pogledom na njegova sina: *Ad vestrum etiam leniendum dolorem valeat, auditores amplissimi, quod vir optime de Republica meritis non vobis ereptus videri possit, cum hunc reliquerit effigiem morum suorum, industriae, virtutis, ingenii filium*, odnosno "Neka posluži da bi se umanjio i vaš bol, veleštovani slušatelji, što se ne može činiti da vam je ugrabljen čovjek najviše zaslužan za domovinu, jer vam je ostavio ovog sina, sliku svojih običaja, marljivosti, vrline i duha." Tome nasuprot, u devetom govoru kojega je Ciceron održao protiv Marka Antonija stoje sljedeće riječi: *Quamquam nullum monumentum clarius Ser. Sulpicius relinquere potuit quam effigiem morum suorum, virtutis, constantiae, pietatis, ingeni filium, cuius luctus aut hoc honore uestro aut nullo solacio leuari potest.*²⁹ Već na prvi pogled ne možemo izbjeći činjenicu da se izravno podudaraju ne samo misli, nego čak i poredak riječi.

Uz napomenu o Aletinovim osobnim kvalitetama, Stay nije zaboravio dodati da je uspio u potpunosti razviti svoje sposobnosti zato, jer se voljom senatora našao na odgovarajućem položaju. Pritom se namjerno prelazi preko njegova skromnog podrijetla, a prikazuje ga se samo u onom trenutku kad se već bio uzdigao do državne časti. Premda njegovi preci nisu bili rođeni u Dubrovniku, što je Stay vješto zaobišao, rekao je da je Aletin smatrao svojom dužnošću zalagati se za potrebe domovine i za pogodnosti svojih predaka. Njegovu dokolicu prožimalo je bavljenje znanostima, pa je time više koristio sugrađanima u slobodno vrijeme, nego mnogi drugi dok su predano radili. Opisujući ga kao "tumača najtajnovitijih i najskrivenijih stvari", Stay zapravo postupa dvoznačno, vodeći računa o Aletinovim znanstvenim interesima i prikupljanju knjiga, ali isto tako pamteći njegovu profesionalnu povjerljivost i poznavanje državnih tajni. Usudio se, štoviše, to izravno dati do znanja okupljenim senatorima, rekavši da postoje sukobi među njima, a da ih je Aletin izvrsno rješavao čuvajući svoju nepristranost i dobre odnose sa svima.

Jedina ozbiljna dvojba koju izaziva ovaj govor vezana je uz navod da je Aletin dvije godine obavljao svoju odgovornu dužnost, odnosno *Biennio in obeundo difficillimo munere, in conscribendis litteris, in consiliis vestris exequendis, in expediendis negotiis nullo laborum administro perduravit.*³⁰ To stoji u očitom neskladu sa svim drugim podacima po kojima je puna tri desetljeća proveo na položaju tajnika Republike. Čini se da odgovor valja potražiti u izrazu *nullo laborum*

²⁹ "Iako Servije Sulpicije nije mogao ostaviti nikakav bolji spomenik do li sina, sliku svojih običaja, vrline, postojanosti, pobožnosti, duha, čija se tuga ne može ublažiti ni ovom vašom časti, niti ikakvom utjehom." *M. Tulli Ciceronis In M. Antonium Oratio Philippica Nona*: V, 12.

³⁰ "Proveo je dvije godine vršeći najtežu dužnost, pišući pisma, provodeći vaše odluke, izvršavajući zadaće, bez ikakvoga pomagača u poslovima." *In funere Joannis Aletii primi a Secretis Reipublicae Ragusinae ministri Christofori Stay civis Ragusini oratio*: 108.

administro perduravit iz iste rečenice, pa je Stay htio reći da je Ivan Aletin proveo dvije godine radeći posve sam, bez ikakva pomoćnika.

Budući da je Serafin Cerva napisao Aletinovu biografiju još za života agilnog tajnika Republike, vrlo je vjerojatno da je Stay proučio Cervine retke dok je sastavljao svoj govor. Postoji izravna veza između dvaju tekstova dok se opisuje Aletina znanstvena aktivnost, pa dok Cerva piše već citirano *Cum veteres, tum recentis memoriae historias callet, ut nulla sit in universo terrarum orbe natio, cuius ipse fortunas, mores, vices ignoret*, to isto Stay unosi u vlastiti tekst u sljedećem obliku: *Omnes omnium aetatum res gestas, populorum religiones ac mores noverrat; non illum praesentium rerum status, non regnorum gerendorum ratio, non remotissimae etiam antiquitatis ritus ac monumenta fugiebant.*³¹

U govoru prevladava naglašeno moralni pristup Aletinovom liku, njegova se djela uznose i veličaju kao uzor kojega svi moraju oponašati. Ovdje nesumnjivo ima tragova podudarnosti s humanističkim govorima održanim u Dubrovniku još od 15. stoljeća, kad je bilo neophodno veličati grad kroz prikaz njegovih mudrih i kreposnih stanovnika. To svjedoči o dugoj lokalnoj tradiciji pohvalnog govornišva,³² čiji je Kristofor Stay bio izdanak, te je nju dodatno oplemenio plodovima svoje izobrazbe započete u domovini, a dovršene u Italiji. Sam kraj govora prikladno je posvećen novoj nadi koju u svima budi Aletinov sin jedina Antun, čije su sposobnosti prisutni prepoznali još od ranije. Budućnost je pokazala da je Stay bio u pravu, jer je Antun ubrzo naslijedio svog oca kao državni tajnik Republike. Govor je izmamio pohvalne reakcije okupljenih, o čemu svjedoči i njegovo kasnije prepisivanje.

Naime, sačuvana su dva primjerka u Knjižnici samostana Male braće u Dubrovniku. Oba su navedena u objavljenom katalogu rukopisa Knjižnice,³³ i to unutar zbirke latinskih govora održanih u gradu pod Srđem u kasnim stoljećima Republike. Prvi primjerak Stayeva govora katalogiziran je pod brojem 221 u zbirci tiskanih i rukopisnih govora. Nalazi se na stranicama 105-112. Drugi primjerak nalazi se u sklopu kataloške jedinice br. 243, pod zajedničkim naslovom *Orationes Latinae civium Rhacusinorum Rhacusii habitae*, odnosno "Latinski govori dubrovačkih građana održani u Dubrovniku". Zauzima stranice 127-135, a radi se o kasnijem prijepisu, pa je u ovom kritičkom izdanju označen s B.

³¹ "Poznavao je sve događaje iz svih vremena, vjere i običaje naroda; nisu mu izbjegavali ni sadašnje stanje stvari, niti znanje kako se upravlja kraljevstvima, niti obredi i spomenici čak i najdrevnije starine." *In funere Joannis Aletii*: 110.

³² Usporediti sa zapažanjima Zdenke Janeković-Römer iz uvodne studije pod naslovom "Dubrovački govori Filipa de Diversis: kratka pouka o humanizmu" u *Filip de Diversis. Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta*, ur. Zdenka Janeković-Römer, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, Zagreb-Dubrovnik 2001: 9-49, osobito 39.

³³ Mijo Brlek, *Rukopisi Knjižnice samostana Male braće u Dubrovniku*, knjiga I, JAZU, Zagreb 1952.

Dvije ruke koje su nam ostavile ove rukopise dopisale su neposredno poslije teksta govora nekoliko redaka s upozorenjem na vijesti franjevca Sebastijana Slade Dolcija o sugrađaninu Ivanu Aletinu i njegovu sinu Antunu iz djela *Fasti litterario-Ragusini*. Ako je Kristofor Stay doista vlastitom rukom napisao rukopis pod brojem 221, tada je to izvršio punih trideset godina pošto je održao govor. Naime, usporedba s izdanjem "Dubrovačke književne kronike" pokazuje da su opisani redci dopisani tek pošto je Dolci već bio završio svoje djelo, jer je u vrijeme pisanja "Dubrovačke književne kronike" Antun Aletin još bio živ, dok se ovdje navodi i godina njegove smrti. Nijedan rukopis nema potpisa, niti oznake vremena nastanka, a to je značajka svih govora u rukopisu koji se čuvaju u ove dvije zbirke.

Fonetika je klasična, s naglašenim diftonzima, samo je redovito provedena promjena vokalizma, pa je suglasničko *i* na svim mjestima zamijenjeno s *j*. Izdanje teksta priređeno je na temelju starijeg rukopisa, pod rednim brojem 221 u katalogu rukopisa Knjižnice samostana Male braće.

/105/ In funere Joannis Alleti primi a Secretis Reipublicae Ragusinae
ministri Christofori Stay civis Ragusini oratio

Si mea vestrumque omnium vota valuissent, auditores amplissimi, et vos adhuc fructus laborum ac studiorum viri Ioannis Alleti perciperetis et mihi optimis ejus praeceptis atque exemplis formari diutius licuisset. Nunc vos illius interitu singulari ope privatam Rempublicam publico civitatis luctu maereturis, mihi vero eximiam utilitatem quam ex illius institutione et quotidiana factorum consiliorumque ejus contemplatione eram percepturus ereptam summo cum dolore esse video, ut in commemorandis ejus laudibus plura mihi ad luctum et maerorem suppeditentur, quam ad copiam facultatemque dicendi. Neque enim possum illius praestantiam, non praeclarissimas virtutes, non universam vitae rationem recordari, quin ejusdem desiderio non vehementer commovear. Ita quae oratori ad dicendum solent esse amplissima, ea me magis impediunt ac perturbant. Sed officii mei recordatione aliquantum recreor ac reficior et ne omnino ei desim, cui minime debeo, quoniam universae illius vitae laudationem aequo animo instituere non possum, ea colligam ac vobis exponam quae ex ejus vita praecipue mihi sumpseram atque ad imitandum proposueram. Quae si non apud vos essem commemoraturus, qui illum praeclare nostis, si dicturus apud externos et peregrinos /106/ essem, profecto arbitror ut me aliquam putarent e Republica Platonis civem evocare quique in sapientum mentibus effinctus, non qui versatus inter vos esset; et quemadmodum Cyrum a Xenophonte scimus non ad historiae fidem, sed ad justii imperii imaginem esse compositum, sic me aliquem laudare existimarent qui Reipublicae esset civis optabilis, quam qui vobis, ut in vestra civitate nasceretur, contigisset.

Virorum bene de Republica meritorum ab iis arbitror commendationem oportere proficisci virtutibus, quae in patriae studium sint conversae, non quo utilitate nostra eorum laudes terminemus, aut alias praetereamus quae tamquam a nobis sint sejunctae, sed quia in optimi civis officio illud potissimum quaerimus atque efflagitamus, ut praeclare sit animatus in Rempublicam ut iis, quibuscum vivendi communione jungitur, commodo atque adjumento sit. Quae cum in ejus laudatione praecipue quis praedicat non tam alias virtutes praeterit, quam in harum commemoratione includit omnes quae ab illo velut fonte derivant ac fluunt. Quae enim in viro in Republica nato potest esse pietas, qui non patriam, non cives suos charitate complectatur? Quae justitia, qui, quem patriae plurimum debeat, non ea reddat quae illi commodo sint futura? Quae magnitudo animi in eo, qui non incommoda, non labores

adeat, ut patriae consulat? Neque vero is sum, qui eos reprehendam qui privati otii jucunditate ducuntur seseque a publicis rebus gerendis removerunt, quamquam hi quoque, si moderati sint, si justi, civis officium faciunt satis. Sed ab iis qui magno animo sunt, qui praeclaris moribus, qui constantia praediti, jure exigi oportere arbitror, ut capessant Rempublicam, ut publicas utilitates suscipiant: non enim ii temere mihi videntur a natura ornati, sed eo uberius instructi ut habeant adjumenta rerum gerendarum. Fateor his multos subundos labores, multa proponi pericula /107/ missas faciendas voluptates, otium magis aliis, quam sibi quaerendum. Sed cum meminerunt se patriae atque suis, non sibi tantum esse natos, se societate vitae ita conjungi cum suis civibus ut iis debeant quae ad eorum commoda conferre possint, hujusmodi recordatione in quo honestatem omnem sitam esse vident, sublevantur quodammodo atque incitantur ad agendum. Magna enim est vis honesti et praeclara species, quae cum in bene informatis animis insederit, sui pulchritudine eos trahit atque externum sensum omnem incommodorum minuit. Sed quotus quisque est, qui non ante propriae utilitatis suique otii speciem, quam virtutis percipiat? Unde in praeoccupatis animis perraro hujusmodi eximie honestatis specimen insidere videmus. Quae quo praeclarior est atque excellentior virtus, quoque est eadem infrequentior, accidit ut eo magis virum optimum Joannem Alleti admiremur, qui mihi ad hujus ipsius simulacrum atque effigiem virtutis finctus atque perfectus videtur. Ut enim recordemur universam ab eo intactae vitae institutionem, ut memoria repetamus consiliorum ejus factorumque omnium rationem, quid aliud occurrit quod objicitur animo, quam hujusmodi hominis species, qui in id tantummodo incubuerit ut de nobis optime mereretur, in eo potissimum elaboravit, ut quoquo modo posset suis civibus prodesset? Cum enim ille se magnis animi dotibus ornatum intelligeret (optimus enim quisque inspector est sui seseque novit), cum a vobis in eo statu collocatum se videret, in quo quae a natura accepisset patere possent, tum et natura et vestro munere abuti sibi videbatur, si non omnem curam, non omnem operam ad publicas utilitates contulisset. Possem omnem ejus recensere aetatem, in qua illum aequae semper animatum ostenderem, sed primam ejus vitae institutionem praetereo ad ea festinans in quo illius potuit spectari magis atque elucere virtus. In illud tempus ingredior, cum jam /108/ primus vestrorum Consiliorum minister fuit, ut qui suus esset in Rempublicam animus intelligere omnes possetis. Biennio in obeundo difficillimo munere, in conscribendis litteris, in consiliis vestris exequendis, in expediendis negotiis nullo laborum administro perduravit. Quae in multorum laborum divisa plures distinere solent, ea solus confecit. Dies noctesque in agendo fuit neve a rerum copia vinceretur plurimum

2 hi: ii B 5 ut: et B 12 cum: quum B 24 sibi videbatur: videbatur sibi B

temporis non e voluptatibus atque ex otio, sed e somno atque e necessaria curatione corporis auferebat. Cum Reipublicae, cum vobis, cum caeteris satisfaceret omnibus, tum sibi etiam satisfaciebat. Non illum rerum difficultas ab agendo deterruit, non ab alacritate animi evocavit diuturnitas incommodorum. Permagni interest, auditores, quomodo quisque affectus quamque rem agat. Multos gloriae cupiditate accensos, multos opum, multos honorum desiderio inflammatos videmus magno animo elatoque esse, suscipere res arduas, contemptores esse periculorum, sed uti rem quam quisque concupivit consecutus est, tum se aut otio dedunt atque dissidia aut e contentione laborum remittunt plurimum. Si qua cupiditas hujusmodi hunc singularem virum tenuisset, cum erat et gloriam et honores a vobis amplissimos consecutus, operae pepercisset aliquando seseque a curis et vigiliis ad remissionem vitam traduxisset. Sed una eademque est constans in recte agendo virtus. Ejus ille stimulis, ejus amore excitus, quam laudabilem rem ageret perpendebat; quanti illam circumstarent et quam diuturni labores, non reputabat. Dissimilem se sui futurum arbitrabatur, si quemadmodum semel in opera vobis navanda visus esset, non aequae semper, dum viveret niteretur. Hinc illum quotidie alacrem, hinc aequae semper constanterque ad agendum paratum vidistis. In illa enim aetate, qua justam jam excusationem laborum haberet, cumque ad aetatem morbi atque imbecillitas accessissent, /109/ e semel instituto vitae cursu non imminuit, non remisit quidpiam. Quoties, cum illum ita affectum vidissetis, ut si ad ejus imbecillitatem tantus labor accessisset vos vitae illius diffideretis, hortati estis, ut consuleret sibi, ut labori parceret; tamen cum illum eo animo esse intelligeretis, ut utilitatem Reipublicae vitae suae anteferet, tantam voluntatem admirati non ausi estis adversari voluntati. Hanc sibi a Deo Optimo Maximo mandatam provinciam putabat, ut patriae, ut suorum avium commodis studeret, quo velut divino consilio vir optimus religionem, quam illi sanctissimam atque antiquissimam fuisse scitis, cum utilitate patriae conjungendam sibi duxerat atque ita vitam erat universam partitus, ut in publicam rem insumeret curas omnes atque omne tempus, quod non in rerum divinarum cultum impenderet. Caeteras res omnes, quae illum a Reipublica sejungerent, missas faciebat, negligebat voluptates, privatas etiam familiaritates non minus excolebat neque enim tam se privatis amicitiiis quam charitate patriae teneri putabat. Cum in obeundis suis muneribus defatigaretur jam ac delassaretur, tum demum agebat atque ad libros modo me conferam atque in studiis remittam animum et conquiescam. Ita vir Reipublicae amantissimus affectionem animi recreare non poterat, quin eadem haec illius remissio ad publicas utilitates referretur. Hoc enim ejus otium et cessatio

7 consecutus: consequutus B 10 consecutus: assequutus B 16 excusationem: exusationem B

plus frugis vobis afferebat, quam multorum negotiosissimae occupationes. In hujusmodi ille otio descriptionem vestrorum ordinum, jura ac leges civitatis, ritus populi pernoscebat. Quae omnia cum meminertis, quanto vobis comodo fuerint, huic ejus otio referatis. Neque vero se tam domesticarum rerum et earum, quae ad Rempublicam pertinent, studiis terminaverat, quam exterarum etiam rerum scientiam doctrinasque omnes quas ad publicas utilitates /110/ derivare posset, complectebatur. Omnes omnium aetatum res gestas, populorum religiones ac mores noverat; non illum praesentium rerum status, non regnorum gerendorum ratio, non remotissimae etiam antiquitatis ritus ac monumenta fugiebant; non in hujusmodi rebus pernoscendis studio, non in colligendis ac conquirendis sumptui ac labori parcebat. Quae quidem non tam discendi, quae insita est omnibus, cupiditate, quam juvandi studio cum comparasset, cognitionem rerum omnium aptabat tempori quaeque usui suis civibus, quae Reipublicae essent ex omnium gentium moribus atque ex ipsa vetustate repetebat. Hinc et in vestris consiliis exequendis tam prudens et in difficillimis rebus peragendis et in civium negotiis conficiendis tam gnarus fuit. Quis ab illo percunctatus est quidpiam, quin rerum omnium in illo scientiam contineri experiretur? Accedebamus ad illum tamquam ad rerum obscurissimarum occultissimarumque interpretem, neque fuit tam impedita tamque difficilis res ulla quae non ab illo explicaretur neque ille tam publicis muneribus distinebatur quin summa cum facilitate consuleret omnibus. Praebebatur curis Reipublicae et maximis laboribus lassabatur neque, si interim a privatorum negotiis interPELLARETUR, temperare sibi poterat, quin iis aequo animo satisfaceret. Memini in nostris quotidianis cum illo sermonibus illum dicere solitum malle se sibi, quam suis civibus deesse, cum vivere desiisset, tunc sibi laborum finem fore; dum adhuc spiritum duceret, non posse a patriae commodis avocari, se quidem defficere totque laboribus paullatim imminuere vires corporis imbecillitatemque addere, sed vitam, quam omni tempore cum Reipublicae bono conjunctam duxisset, malle se donare patriae, quam necessitati reddere. Tantam cum ille prae se ferret virtutem non poterat non omnium animos singulari tum admiratione, tum /111/ benevolentia commovere. Vestrum omnium potissimum, qui illius hujusmodi in Rempublicam animum quotidie perspiciebatis, ita amorem eliciebat, ut singulorum etiam voluntates, quod in rebus publicis difficillimum est, sibi devinciret. Ubi dominatu unius reguntur, ac ministrantur omnia, qui tam est ab omni comitate alienus atque ab humanitate remotus istius animus, quem non obsequiorum diuturnitas vincat atque molliat? In rebus publicis vero, quae ex plurimorum dominatione coalescunt, varia est (ut inter multos) animorum ac voluntatum ratio, diversi mores atque ingenia.

Praeclare vobis cognitum est, Optimates, quam saepe accidat, dum in paradis hujus patriae commodis atque in publicis utilitatibus curandis omnes in-

credibili consensu certetis, ut ipsa interdum Respublica vestra studia non animorum dissensione, sed varietate sententiarum partiatur. Cum in hac vestra sentiendi varietate versaretur ille, ut consiliorum vestrorum Minister esset, ubi difficillima erat offensionum vitatio, ita se gessit, ut aequae omnibus obsecutus videretur, ut cuncti satisfactum sibi putarent, ut universorum benevolentiam cum cumulatissimis laudibus promereretur. Proinde quid mirum, si quem omnes estis vivum prosequuti, eidem hunc honores mortuo summo luctu et maerore persolvatis? Poterat quidem iis, qui illius vitae cursum reputarent, longissima videri ejus aetas atque ille confecto jam annorum cursu decessisse, sed cui nostrum, qui multas Reipublicae utilitates atque omnium commoda in illius vita contineri videbamus, non ille potius sublatus, ac subito ereptus videtur? Me vero in hoc vestrum omnium maerore, quomodo turbatum putatis meo proprio luctu, quem e recordatione consuetudinis, quae mihi potissimum cum illo erat, percipio. Cum enim quotidie illum intuerer, cum illius sermonibus interesset, quanta mihi ex ejus institutione utilitas, /112/ quae exercitatio, qui rerum usus accessisset? Quae cum omnia intercepta mihi sint ejus interitu atque erepta et meo incommodo et illius desiderio plurimum angor atque moveor. Accedit ad hunc meum dolorem meque interimit atque exanimat pietas filii, qui adest tristitia et maerore afflictus. Nihil illi ex animo ejicere atque imminuere vim acerbitatemque doloris potest. Orbatum se patre eo magis luget, quo erat illi tum incredibili pietate, tum laudum atque morum similitudine conjunctior. Sed si quae remedia doloris recipit animus, soletur optimum juvenem quod quae praecipua miseris solent esse solatia, ut alios, qui in partem luctus nobiscum veniant, habeamus, ea sibi potissimum contigerunt. In hoc enim amplissimo vestro consessu, in hac totius populi frequentia patere videt signa publici doloris vosque potissimum, qui parentem ejus estis saepe maximis honoribus prosequuti, nunc in morte tristitiae ac luctus socios habet. Ad vestrum etiam leniendum dolorem valeat, auditores amplissimi, quod vir optime de Republica meritis non vobis ereptus videri possit, cum hunc reliquerit effigiem morum suorum, industriae, virtutis, ingenii filium. Cognitum jam pridem est vobis atque perspectum quantam spem in illo atque expectationem habeatis, ut eo minus sit dolendum, quo magis illum simillimum parenti futurum putatis.

De Joanne Alleti sic Pater frater Sebastianus Dolci in Fastis litterario-Ragusiensis: "Joannis Natali Alleti vir et litterarum et hominum litteratorum cultor eximius. Nostrae Reipublicae a

Secretis fuit. Difficile dictu, quam impense comparandis libris, maxime hystorico litterariis incubuerit, opera tam edita, quam inedita nostrorum concivium exquisierit, vetusta insuper nummismata et cujusque generis studuerit ophioglossa colligere suamque iis adornare bibliothecam. Ab Oziosorum Accademia ipse triumvir electus ad Lexicon Illyricum conficiendum multasque eruditae epistolas Georgio Matthaei Romae scripsit. Anno 1743 suam explevit mortalitatem.

Antonius Alleti Joannis filius nostrae Reipublicae a secretis fuit. Duas ferme adolescens elucubravat dissertationes, unam in quosdam Horatii versus ex Epistola 1 et 2, de Onolatria Christianis afficta altera, quae Romam missae fuere non absque laude exceptae. Plures linguas didicerat, re antiquaria et poesi Latina oblectabatur. Abiit anno 1774.

Finis.

Govor dubrovačkog građanina Kristofora Staya na pogrebu Ivana Aletina, prvoga tajnika Dubrovačke Republike

Da su bile uslišene moje i želje svih vas, veleštovani slušatelji, vi biste još uživali plodove rada i nauka muža Ivana Aletina, a meni bi bilo dopušteno i dalje se učiti po njegovim najboljim uputama i primjerima. Sada vi javnom žalošću grada oplakujete državu, lišenu jedinstvene snage njegovom smrću, a ja s najvećim bolom vidim da mi je ugrabljena golema korist koju sam kanio steći iz njegove pouke i neprekidnog promišljanja njegovih djela i savjeta. Tako će mi pri nabranju njegovih zasluga više dotjecati za žalost i tugu, nego za rječitost i vještinu govorenja. Naime, ne mogu se prisjetiti njegove izvrsnosti, niti prekrasnih vrlina, niti općenitog načina života, a da me pritom jako ne gane želja za njim. Zato me više koči i zbunjuje ono što govorniku običava biti najljepše pri govoru. Međutim, prisjećajući se svoje dužnosti, ponešto se oporavljam i povraćam, te, da ne bih u potpunosti iznevjerio onoga koga ni pošto ne smijem, budući da ne mogu pravedno prikazati pohvalu cijelog njegova života, prikupit ću i vama izložiti ono što sam iz njegova života osobito bio prisvojio i predložio sebi za oponašanje. Kad to ne bih kanio spominjati pred vama, koji ste ga izvrsno poznavali, kad bih kanio govoriti pred strancima i nepoznatima, doista smatram da bi pomislili kako prizivam nekog građanina iz Platonove "Države", i onoga tko je stvoren u umovima mudraca, a ne onoga tko se kretao među vama. Kao što znamo da je Ksenofont prikazao Kira kao sliku pravedne vlasti, a ne kao vjerodostojnu povijest, tako bi pomislili da hvalim nekoga tko bi bio poželjan građanin države, a ne onoga tko se vas dotakao, jer se rodio u vašem gradu.

Sudim da kod ljudi vrlo zaslužnih za državu treba dolaziti preporuka zbog onih vrlina koje su okrenute revnosti spram domovine. Nije to zato da bismo po našoj koristi odredili njima pohvale, niti da bismo zaobišli one vrline koje kao da su od nas odvojene, već zato jer u dužnosti najboljega građanina najviše tražimo i zahtijevamo to, da bude vrlo lijepo nadahnut prema državi, kako bi olakšao i pomogao onima s kojima je povezan zajednicom življenja. Kad netko osobito govori u njegovu slavu, ne zanemaruje toliko druge vrline, koliko u njihovom spomenu uključuje sve one koje od onoga, poput izvora, potječu i teku. Naime, kakva može biti pobožnost u čovjeku rođenom u ovoj Republici, koji odanošću ne grli svoju domovinu i svoje sugrađane? Kakva je pravednost u onoga tko, što domovini osobito duguje, ne vraća ono što će joj biti na korist? Kolika je veličina duha u onoga tko ne zaobilazi ni nevolje ni muke, kako bi se pobrinuo za domovinu? Nisam ja doista takav da bih osudio one koje vodi ugodnost vlastite dokolice, te su se udaljili od vođenja državnih poslova, iako i oni, ako su umjereni, ako su pravedni, dovoljno izvršavaju

građansku dužnost. No, sudim da s pravom valja zahtijevati od onih, koji su velikoga duha, izvrsnih navika, obuzeti postojanošću, da se prihvate državnih poslova, da prime državne koristi. Ne čini mi se, naime, da je njih slučajno nadarila priroda, već su njome obilnije opremljeni da bi imali pomagala pri vršenju poslova. Ovime priznajem da valja poduzeti brojne poslove, izložiti se brojnim opasnostima, da valja odbaciti zadovoljstva, da treba tražiti dokolicu više za druge, nego za sebe. Ali, kad se sjete da su rođeni za domovinu i za druge, a ne samo za sebe, da se zajedničkim životom tako povezuju sa svojim sugrađanima da bi im dali ono što se odnosi na njihovu udobnost, neka se ovakvim prisjećanjem, u kojemu vide da je položen cijeli časni život, neka ko podignu i potaknu na djelovanje. Velika je, naime, snaga časnoga i prekrasna je misao, koja, kad zasjedne u dobro obrazovanim duhovima, svojom ih ljepotom vodi i umanjuje svaki vanjski osjećaj nevolja. Ali, koji je svaki onaj, tko ne doživljava ispred prilike vlastite koristi i dokolice priliku vrline? Stoga vrlo rijetko vidimo da se oblik ovakve izuzetne časti nalazi u vrlo zaposlenim duhovima. Što je vrlina ljepša i izvrsnija, time je i rjeđa, pa se zato tim više divimo najboljem čovjeku, Ivanu Aletinu, koji mi se čini da je izmišljen i dovršen za sliku i priliku ove same vrline. Da se, naime, prisjetimo cijelog načina njegova neokrnljenog života, da u sjećanju potražimo postupak njegovih savjeta i svih djela, što se drugo javlja što stoji pred duhom, do li lik ovakvoga čovjeka, koji se toliko zalagao da bude najviše zaslužan za nas, koji je osobito nastojao da koristi svojim sugrađanima, na koji god način da je mogao. Kad je shvatio da je nadaren velikim bogatstvima duha (svatko je, naime, najbolji istražitelj sebe i sebe poznaje), kad je vidio da ste ga vi postavili na onaj položaj na kojemu se moglo iskazati ono što mu je priroda dala, tada mu se učinilo da bi zloupotrijebio i prirodu i vaš dar, ako ne bi prinio svaku brigu i svaki rad za državne koristi. Mogao bih pregledati cijeli njegov životni vijek, u kojem bih pokazao da je bio uvijek jednako nadahnut, ali zaobilazim prvo razdoblje njegova života, žureći ka onome kada se u tome mogla bolje vidjeti i zrcaliti njegova vrlina. Ulazim u ono vrijeme kad je već bio prvi tajnik vaših Vijeća, kako biste svi mogli razabrati kakav je bio njegov duh prema državi. Proveo je dvije godine vršeći najtežu dužnost, pišući pisma, provodeći vaše odluke, izvršavajući zadaće, bez ikakvoga pomagača u poslovima. Sam je izvršavao ono što kod mnogih poslova više njih običava podijeliti. Dane i noći provodio je radeći, te ga mnoštvo predmeta nije svladavalo, više vremena odvajao je ne od zadovoljstava i dokolice, već i od sna i potrebnog čuvanja tijela. Kad bi udovoljio državi, vama i svima ostalima, tada je i sebi udovoljavao. U radu ga nije zastrašivala težina stvari, nije ga dugotrajnost nedaća odvrćala od čilosti duha. Osobito je važno, slušatelji, kako se svatko osjećajan bavi svakom stvari. Vidimo mnoge potaknute slavohlepljem, mnoge raspaljene željom prema bogatstvu i častima, kako su velikoga i uzvišenoga duha, kako prihva-

ćaju tegobne zadatke, kako preziru opasnosti, ali kad svatko postigne ono čemu je težio, tada se predaju dokolici i raspusnosti, ili zbog zadovoljstva od poslova popuštaju mnogo. Da je neka slična želja bila obuzela ovog jedinstvenog čovjeka, bio bi se povremeno povukao od rada, kao i od briga i bdijenja, te bi se okrenuo mirnijem životu, budući da je kod vas postigao i slavu i najveće časti. Međutim, jedna je i ista postojana vrlina u ispravnom radu. Pobuđen njenim poticajima i ljubavlju prema njoj, ocjenjivao je kako radi pohvalnu stvar, nije mislio koliki i kako dugotrajni naponi nju okružuju. Sudio je da će biti nesličan sebi ako se ne bi trudio, dok bude živio, uvijek jednako, kao što ga se jednom vidjelo u poslu kojega je za vas morao izvršiti. Zato ste ga svakog dana gledali čilog, uvijek jednako i postojano spremnog za rad. Čak ni u onoj dobi, u kojoj je već imao opravdani izgovor od svojih poslova, kad su zbog dobi stigle bolesti i slabost, nimalo nije usporio jednom započeti tempo života, nije ništa popustio. Koliko ste ga puta poticali da se pobrine za sebe, da odbaci posao, kad biste ga vidjeli tako oslabljenog da biste se uplašili za njegov život, ako bi k njegovoj slabosti dopao toliki napor. Pa ipak, kad ste shvatili da je on takvoga duha da stavlja državnu korist ispred svoga života, zadivljeni takvom voljom niste joj se usudili protiviti. Mislio je da mu je Bog svemogućí povjerio ovu službu, da se brine za koristi domovine i sugrađana. Time kao božjom odlukom najbolji je čovjek vjeru, za koju ste znali da mu je bila presveta i najstarija, držao da treba povezati s korišću domovine i tako je vodio cijeli život da je sve brige i sve vrijeme, što ga nije provodio u svetom obredu, tratio na državu. Odbacivao je sve drugo što bi ga razdvajalo od države, zanemarivao je zadovoljstva, čak i osobne veze nije manje poštivao, niti je mislio da se valja pridržavati toliko osobnih prijateljstava, koliko odanosti prema domovini. Kad se pri izvršavanju svojih zadaća već umarao i iscrpljivao, tada je napokon govorio "sad ću se posvetiti knjigama, i duh ću odmoriti učenjem i mirovat ću." Tako najvoljeniji čovjek u državi nije mogao obnoviti snagu duha, a da taj njegov odmor ne bude povezan s državnom koristi. Naime, ova je njegova dokolica i razbibriga vama donijela više ploda, nego li prezaposlene aktivnosti mnogih drugih. U ovakvoj je dokolici on izučavao opis vaših uredaba, gradska prava i zakone, običaje puka. Kad se svega bude te sjetili, koliko je to vama koristilo, pripišite ovoj njegovoj dokolici. Doista, nije se tek ograničavao samo na učenje domaćih stvari i onih koje se odnose na državu, već je uključivao i poznavanje vanjskih stvari i sve nauke koje bi mogao razviti za državne koristi. Poznavao je sve događaje iz svih vremena, vjere i običaje naroda; nisu mu izbjegavali ni sadašnje stanje stvari, niti znanje kako se upravlja kraljevstvima, niti obredi i spomenici čak i najdrevnije starine. Nije štedio troška ni napora da bi naučio ovakve stvari, da bi ih prikupio i stekao. Kad bi se njih domogao, ne toliko iz želje za učenjem, koja je svima urođena, već iz sklonosti ka pomaganju, prilagođavao je poznavanje svih stva-

ri vremenu i koristi svojih sugrađana, tražio je od običaja svih ljudi i iz same starine ono što bi koristilo državi. Stoga je bio tako razborit provodeći vaše odluke i vršeći najteže zadatke, i bio je tako vješt ispunjavajući dužnosti prema građanima. Tko ga je bilo što zatražio, a da nije otkrio da on posjeduje znanje svih stvari? Pristupali smo mu kao tumaču najskrovitijih i najtajnovitijih stvari, te nije bilo nikakva tako zapletena i teškog pitanja, a da ga on ne bi protumačio, niti se on toliko odvajao zbog državnih dužnosti, a da se s najvećom lakoćom ne bi pobrinuo za sve. Tištale su ga državne brige i umarao se najvećim naporima, te nije mogao sebe zauzdati, ako bi ga se katkad odvojilo zbog privatnih poslova, da i njih jednako ne zadovolji. Sjećam se iz svojih svakodnevnih razgovora s njim kako je običavao reći da više voli zanemariti samog sebe, nego li svoje sugrađane, te da će mu kraj poslova doći onda kad prestane živjeti. Dok još diše, da se ne može udaljavati od koristi za domovinu, da on doduše slabi i da zbog tolikih napora polako se smanjuju tjelesne snage i da dodaju slabost, ali da život, za koji je cijelo vrijeme držao da mora biti povezan s državnim dobrom, više voli darovati domovini, nego predati nužnosti. Budući da se on isticao tolikom vrlinom, nije mogao da ne gane duhove svih kako jedinstvenim divljenjem, tako i dobrohotnošću. Iznad svega je tako mamio ljubav svih vas, koji ste ovakav njegov duh prema državi svakodnevno zapažali, da je čak i volje pojedinaca pridobio za sebe, što je u državnim pitanjima najteže. Ondje gdje vlast jednoga svime vlada i upravlja, koji je duh tako tuđ svakoj naklonosti i odvojen od prijateljstva, da ga ne svlada i ne ublaži dugotrajnost popustljivosti? Uistinu je u državama, koje primaju korijen iz vladavine mnogih, različita prosudba kod duhova i volja (kao između mnogih), različiti su običaji i čudi.

Izvršno vam je poznato, patriciji, kako se često događa da se svi natječete nevjerojatnim suglasjem pripremajući koristi za ovu domovinu i vodeći brigu o državnim koristima, tako da se katkad u samoj državi dijele vaša nastojanja ne zbog neslaganja duhova, već zbog raznovrsnosti misli. Kad se on kretao u ovoj vašoj raznovrsnosti mišljenja, jer je bio tajnik vaših vijeća, gdje je bilo najteže izbjegavati zadjevice, tako je postupao da se činio jednako poslušanim svima, da su svi mislili da ih je zadovoljio, pa je zasluživao dobrohotnost svih s najvećim pohvalama. Stoga, kakvo je čudo što vi iskazujete časti uz najveću tugu i žalost mrtvome, kojega ste za života darivali? Moglo se, doduše, učiniti onima koji su mislili o njegovu životnom putu da je njegova dob bila vrlo visoka i da je on preminuo već ispunivši tijek godina. Ali, kome se od nas, koji smo vidjeli da se u njegovu životu nalaze brojne koristi za državu i pogodnosti za sve, ne čini prije da je on odveden i iznenada ugrabljen? Promatram samog sebe u ovoj tuzi svih vas, kako god mislite da sam smućen vlastitom žalošću, po sjećanju običaja, što sam ponajviše imao s njim. Budući da sam ga, naime, svakodnevno proučavao, budući da sam bio prisutan njegovim govo-

rima, kolika mi je bila korist od njegove osobe, kolika vježba, kolika je prilazila praksa djela? Kad mi je sve to prekinuto i ugrabljeno njegovom smrću, više sam tjeskoban i ganut svojom nedaćom i željom za njim. K ovom mojem bolu još prilazi, te me ubija i oduzima mi dah, pobožnost sina, koji se ovdje nalazi, pogoden tugom i žalošću. Ništa mu ne može otjerati iz duše, ni umanjiti silu i žestinu bola. Tim više žali što je lišen oca, jer je bio s njime povezaniji kako nevjerojatnom pobožnošću, tako i sličnošću pohvala i običaja. No, ako duša prihvaća neke lijekove od bola, neka se utješi najbolji mladić onim što običava biti osobita utjeha ožalošćenima, tako da imamo druge, koji dolaze sa nama kao sudionici u bolu, a to se njemu osobito dogodilo. Naime, u ovom vašem veleštovanom skupu, u ovoj gomili čitavoga naroda, vidi da se iskazuju znaci javnog bola i osobito vas, koji ste često njegova oca darivali najvećim pohvalama, sada ima za drugove u tuzi i bolu. Neke posluži da bi se umanjio i vaš bol, veleštovani slušatelji, što se ne može činiti da vam je ugrabljen čovjek najviše zaslužan za domovinu, jer vam je ostavio ovog sina, sliku svojih običaja, marljivosti, vrline i duha. Već vam je odavno poznato i jasno koliku nadu i očekivanja polažete u njega, pa tim manje treba žaliti, što više budete mislili da će on biti sličan ocu.

O Ivanu Aletinu ovako piše Otac Sebastijan Slade u "Dubrovačkoj književnoj kronici": "Muž Ivan Natali Aletin, vrsni njegovatelj književnosti i štovalac književnika, bio je tajnik naše Republike. Teško je reći, koliko je neizmerno nastojao oko skupljanja knjiga, ponajviše iz povijesti i književnosti. Istražio je tolika izdana i neizdana djela naših sugrađana. Osim toga, trudio se prikupiti stare novčanice i raznovrsne orhideje i njima ukrasiti svoju knjižnicu. Akademija ispraznih izabrala ga je među trojicu ljudi da bi sastavili hrvatski rječnik i napisao je brojna učena pisma Đuru Matijaševiću u Rim. Završio je svoj smrtni vijek 1743. godine.

Antun Aletin, Ivanov sin, bio je tajnik naše Republike. Još gotovo kao mladić izradio je dvije rasprave, jednu o nekim Horacijevim stihovima iz prve dvije 'Poslanice', a drugu 'O obožavanju magaraca, koje se pridaje kršćanima'. Poslane u Rim, nisu bile primljene bez pohvale. Bio je naučio više jezika, uživao je u bavljenju starinama i u latinskom pjesništvu. Preminuo je 1774."

Svršetak.